

Сума їх фінансових внесків у фонди помічників зростає від 180 тис. доларів щорічно у 1979 р. до 1,7 млн в 1996 р. Загальна сума кубинських фінансових надходжень, залучених у виборчий процес, складає близько 9 млн доларів (1979–2000 рр.) на федеральному рівні. Хоча кубино-американці вважаються республіканцями, 60% коштів жертвувались демократам. На законодавчому рівні 56% фінансування здійснювалось на користь кандидатів-демократів, а на президентському республіканці отримали близько 70% надходжень. Фінансовими можливостями кубинське лоббі поступається лише єврейському, але коли йдеться про фінансову участь у виборах членів Конгресу і кандидатів у президенти, кубинські американці перші. Найбільші суми сплачувались у 1995–1996 рр. під час прийняття закону Хелмса-Бартон, який вводив низку нових економічних санкцій щодо острова. Саме тоді демократи отримали 71% виплат. [2]

На 2011 р. американці кубинського походження представлені у Конгресі США. Четверо з них у Палаті представників, троє – сенатори. Ілеана Рос-Летінен, республіканка з Флориди, стала першою жінкою латинського походження у Конгресі у 1989 р.; Лінкольн Діас-Баларт і його брат Маріо Діас-Баларт також флоридські республіканці; Альбіо Сірес – демократ з Нью Джерсі. У листопаді 2004 р. Мел Мартінес, республіканець з Флориди, колишній секретар міністерства житлового будівництва і міського розвитку під час першої адміністрації Дж. У. Буша, був обраний до Сенату. Роберт Мендес, демократ з Нью Джерсі також був обраний до Сенату у 2006 р. [12] 3 січня 2011 р. до них долучився молодший Сенатор-республіканець Марко Рубіо (Флорида). [13]

Кубинські американці тісно пов'язані з сім'ями високопосадовців. Національний кубинсько-американський фонд є давнім другом політичного клану Бушів. В 2000 р. Дж. В. Буш був обраний президентом після скандалу з підрахунком голосів. Флоридські лоббісти зіграли велику роль у забороні перерахунку голосів, що дозволило йому отримати перемогу. Джейм Буш – губернатор Флориди 1999–2007 рр. займав свій пост також за підтримки кубинських американців. Дж. Г. В. Буш і його син Дж. В. Буш отримали значну електоральну фінансову допомогу від кубинських лоббістів – 165 225 доларів і 114 550 доларів відповідно. [2]

Зв'язок Дж. Г. В. Буша з терористом Орландо Бошем, причетним разом з Л. Посадою Каррілесом до загибелі 73 людей у 1976 р. внаслідок підризу пасажирського літака, спричинив багато галасу. "Терориста номер один" у Флориді (за визначенням ФБР) у 1990 р. після тиску з боку конгресменки І. Рос-Летінен, було пробачено і випущено на свободу президентом Дж. Г. В. Бушем. Це допомогло Джейму Бушу стати губернатором Флориди, а потім у 2002 р. бути переобраним.

Широкий розголос отримало одне кадрове рішення, яке поставило в епіцентр громадської уваги стосунки Бушів і кубинської громади. У вересні 2002 р. Джейм Буш

призначив Рауля Кантеро (кубинсько-американця) головою вищого суду Флориди. Р. Кантеро був адвокатом О. Боша і називав його "кубинським патріотом", а його вчинки лише "політичними заявами". Окрім того новий голова суду доводився онуком Ф. Батісті. Суддя іспаномовного походження був єдиним, хто не працював суддею фактично до обрання на такий високий пост. [2]

Таким чином можна констатувати, що за декілька десятиліть після приходу до влади Ф. Кастро кубинська імміграційна громада розбудувала у США могутню і структуровану систему впливів на владу і суспільство країни-реципієнта. Головними рисами цієї системи є 1) доповнення діяльності масової лоббістської організації (НКАФ) зусиллями мережі інших об'єднань; 2) спрямування великих ресурсів на завоювання місць у законодавчих органах; 3) географічна концентрація владних, фінансових і медійних ресурсів громади (сформована насамперед історичними обставинами); 4) переважання консервативних вартісних орієнтирів і більша ставка на республіканців, зумовлені насамперед сутністю ідеологічного конфлікту громади і режиму Ф. Кастро. З огляду на значні можливості кубинсько-американської організованої спільноти, а також у зв'язку з імовірними динамічними змінами у кубинському суспільстві, зумовленими відходом від влади Ф. Кастро, лоббістська діяльність представників громади американських кубинців потребує поглибленої уваги дослідників, зокрема з огляду на новітні організаційні та персональні зміни у ній.

1. Sweig, Julia E. CUBA: What everyone needs to know. – Oxford University Press, New York, 2009.
2. Lamrani, Salim. El lobby cubano en Estados Unidos de 1959 hasta nuestros días. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rebelion.org/docs/3255.pdf>
3. Matrínez, María Rosa Gentile. Acerca de los cubanos y su poder político en el sur del estado de la Florida. – CEMI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uh.cu/centros/ceci/documentos/2%20Anuario%20Mary%20Gentile%20OK.pdf>
4. Pérez, Maura Juampere. Evolución de las nuevas dinámicas dentro de la derecha cubano americana. – CEMI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uh.cu/centros/ceci/documentos/5%20Maura%20Juampere%20EVOLUCION%20DE%20LA%20DERECHA%20CUBANO%20AMERICA NA.pdf>
5. Dominguez, Esteban Morales. Algunas reflexiones sobre el impacto del caso Elían en la política hacia Cuba. – Universidad de la Habana – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uh.cu/centros/ceci/Articulos/ELIAN.PDF>
6. Castro Mariño, Soraya. El proceso de conformación de la política exterior de los Estados Unidos. – Universidad de la Habana – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uh.cu/centros/ceci/Articulos/ELIAN.PDF>
7. Sitio del Gobierno de la República de Cuba // http://www.cubagob.cu/rel_ext/acuerdos.html
8. Encyclopedia of the New American Nation // <http://www.americanforeignrelations.com/O-W/Special-Interest-Lobbies-Ethnic-lobbies.html>
9. Wikipedia // http://es.wikipedia.org/wiki/Luis_Posada_Carriles
10. The New York Times // <http://www.nytimes.com/1997/11/24/us/jorge-mas-canosa-58-dies-exile-who-led-movement-against-castro.html?pagewanted=all>
11. The AccessMyLibrary // <http://www.accessmylibrary.com/article-1G1-21221606/cuba-lobby-then-and.html>
12. Contacto Magazine // <http://www.contactomagazine.com/cubanamericans.htm>
13. Wikipedia // http://es.wikipedia.org/wiki/Marco_Rubio

Надійшла до редколегії 17.02.12

Н. Шуфріч, канд. тех. наук

ДІЯЛЬНІСТЬ ГРАФА Б. С. ТИШКЕВИЧА (1849–1939) У КИЇВСЬКОМУ ТОВАРИСТВІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Висвітлено науково-організаційну роль українського вченого Б.С. Тишкевича у процесі становлення та розвитку агрономії на Правобережній Україні у 1890-х рр. XX ст.

The scientific-organizational role of the Ukrainian scientist B.S. Tyshkevich in the process of formation and development of agricultural science in the Ukraine in 1890 years the twentieth century has been illuminated.

Відтворюючи історію в сучасних умовах національного відродження, є потреба проаналізувати й об'єктивно оцінити внесок кожного напрямку сільськогосподар-

ської науки та окремої особистості в розвиток аграрного сектору нашої держави. Вивчення минулого свого народу на новій методологічній основі, вільній від будь-

яких ідеологічних догматів, передбачає не тільки аналіз діяльності відомих постатей, але й життя та творчість тих діячів, які за різних обставин залишились недослідженими. Необхідно не лише відродити забуті імена, а й визначити кожному з них належне місце в історії України. Так, до літопису вітчизняної науки належить досі маловідоме ім'я графа Бенедикта Станіславовича Тишкевича, висвітлення творчого доробку якого і є метою нашого дослідження.

Протягом XIX – на початку XX ст. відбулися відчутні зміни у всіх сферах життя країни. Швидкими темпами розвивалися промисловість, транспорт, торгівля, що в свою чергу сприяло інтенсивній реорганізації сільського господарства. Однією з галузей аграрного сектору, яка у досліджуваній період почала інтенсивно розвиватись, було виробництво цукрового буряку, що потребувало не тільки кваліфікованих працівників, але й конкретних наукових розробок. Досліджуючи історію Київського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості (КТСГ) та внеску цієї громадської організації у розвиток вітчизняної аграрної науки кінця XIX – початку XX століття, привернула увагу досі не досліджена постать Б.С. Тишкевича. Його ім'я пов'язано не тільки із діяльністю згаданого товариства, створенням агрохімічної лабораторії, але й польським інтелектуальним життям України.

Творчий шлях Б.С. Тишкевича є настільки ж яскравим як і пореформена доба українських земель. Бенедикт (Венедикт) Станіславович Тишкевич (1849–1939) походив із шляхетської родини польського походження. Окрім графського титулу він успадкував на рівні із двома своїми братами по 1/3 (833 дес.) родинного помістя в м. Андрушівка Липовецького повіту Київської губернії. Одружившись у 1885 р. на принцесі Марії Любомирській, побудував собі новий будинок в північно-західній частині Андрушівки. Там був ставок, будинок був оточений садом, який ймовірно і дав йому назву "Зелена". Садина ця, на жаль, була повністю зруйнований під час громадянської війни. Отримавши вищу інженерну освіту, граф почав керувати роботами на цукровому заводі, заснованому ще його батьком в Плискові біля родинного маєтку. Саме тут він засновує метеорологічну станцію (очолював Ф. Добровольський), агрохімічну лабораторію та проводить дослідні роботи із цукровим буряком [19]. Результатом цієї роботи стало видання наукової праці, присвяченої методиці оцінки та ефективних способів розведення насіння цукрового буряку [20]. До цієї лабораторії запрошувались на безкоштовне стажування молоді хіміки, а власник за свій рахунок публікував їх праці [16]. У 1895 р. на сторінках польськомовного часопису "Gazeta Sukrownicza" він оголошує конкурс наукових робіт присвячених цукровому буряку та фінансує преміальний фонд, що склав 500 руб. [18]

Подібні захоплення дослідництвом були непоодинокі серед землевласників. В першу чергу, створення сільськогосподарських дослідних установ було однією з форм піклування про власні майбутні статки. Адже, проводячи дослідні роботи з різними сортами рослин та мінеральними добривами, власник одержував необхідні відомості щодо покращання власних виробничих показників. Для відставних військових, до числа яких належали власники найвідоміших дослідних установ імперії (П.П. Трубецькой, А.Є. Гагарін, О.О. Шміт), організація та участь у наукових розробках в галузі сільського господарства давала одну із небагатьох можливостей продовжити соціальну активність. Можна допустити, що допомога у поширенні агрономічних знань та вивченні вітчизняних ґрунтових та кліматичних умов, шляхом створення приватних станцій, дозволяло відчувати себе

знову на службі вітчизні. Варто згадати й про мотив наукового інтересу: цікавлячись сільськогосподарською наукою, завдяки існуванню власної станції та штату професіоналів, власник міг долучитись до практики агрономічного експериментування.

Найактивніше долучились до процесу становлення та розвитку агрономії на Правобережжі землевласники польського походження. У другій половині XIX століття, після поразки січневого повстання, поляки переживали не найкращі часи, зазнаючи в Російській імперії репресій, переслідувань, різноманітних утисків та обмежень. Національна політика царської влади в економічній та соціокультурній сфері створювала пільгові умови для російського дворянства. Цим самим підштовхувала польську шляхту, яка володіла в краї значними фінансовими та земельними ресурсами, до об'єднання зусиль задля покращення умов ведення господарювання шляхом запровадження новітніх досягнень тогочасної агрономії та адаптації їх до місцевих умов, тим самим сприяла появі сільськогосподарських дослідних установ. Так, лише в Подільській губернії існувало біля 30 насіннєвих селекційних підприємств, власниками яких були поляки. Але дослідна робота вимагала значних доводотривалих фінансових і кадрових зусиль. Це підштовхувало власників до кооперації, яка могла бути легальною в єдиній сфері – економічній, у вигляді сільськогосподарських товариств. Участь у діяльності цих об'єднань гарантувало чи не єдиний варіант громадської діяльності, який надавав можливість співпраці із владними особами та сприяв фінансовому збагаченню. Але і тут влада ставилась досить обережно до створення будь-яких суспільних організацій, у тому числі й сільськогосподарських. Це пояснює той факт, що південно-західні губернії займали останнє місце серед адміністративних територій імперії за кількістю даних об'єднань [9]. Прикладом такої застережної поведінки може бути затримка (до 1876 р.) відкриття Київського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості. Хоча ще починаючи із 60-х років місцеві поміщики звертались із пропозиціями щодо організації агрономічного товариства [11]. Аналіз національного складу членів цього об'єднання демонструє, що вони за своєю більшістю складались із поляків: з 398 членів поляками були 163 особи [12]. На це вказував і часопис "Przegląd Tygodniowy": "Це вперше поляки беруть участь у товаристві, створеному за кордоном, і зараз становлять його більшість" [17]. КТСГ стало практично єдиним центром громадського життя землевласників, котре, як і в Мінську та Вільні, розвивалось під пильним контролем росіян. Відомо також, що його завжди очолював предводитель дворянства, тобто російнин. Товариство мало дванадцять різних відділів, серед яких чільне місце посідали агрономічний, землеробства та насіннєвий. Зокрема, на засіданнях Відділення землеробства заслуховувались доповіді його членів про організацію науково-дослідницької роботи, про результати дослідів із селекції і яровизації насіння. Питання діяльності організації висвітлювались на сторінках періодичного часопису "Земледелие". Одним з найскладніших завдань, яке намагались розв'язати в рамках діяльності відділення була організація сільськогосподарської станції з агрохімічною лабораторією.

Першу згадку про лабораторію знаходимо в протоколі засідання членів товариства від 7 листопада 1888 р., на якому І.Л. Модзелевський зробив заяву про влаштувану ним у Києві хіміко-аналітичну лабораторію і просив взяти її під захист і контроль товариства. З цього приводу було прийнято рішення: "прийняти до відома і ознайомитися зі справою раніше доповіді перед зага-

льними зборами товариства" [13]. У наступному році Модзелевський вніс пропозицію про оренду приміщення у саду Мерінга з метою влаштування лютневої насінневої виставки.

Назріле питання щодо створення агрономічної лабораторії вдалося розв'язати одному з найактивніших членів товариства графу Б. С. Тишкевичу, делегату 3-го обласного з'їзду сільських власників України в 1895 р. На чергових зборах Відділення землеробства від 20 січня 1896 р. він був одноголосно обраний головою, замінивши на цій посаді професора Київського університету Сергія Михайловича Богданова. На його прохання помічником голови обрали урядового губернського агронома А.М. Терського і секретарем редактора журналу "Земледелие" І.В. Лещенка. В.С. Тишкевич виголосив промову перед присутніми на зборах, в якій виклав основні завдання Відділення землеробства: об'єднання для спільної діяльності агрономічних станцій, дослідних полів, селекційних лабораторій і подібних установ, розкиданих у Південно-Західному краї; проведення за допомогою названих установ аналізів, експертиз усіх видів сільськогосподарської продукції за доступною ціною; сприяння піднесенню селянського землеробства, поширення серед сільського населення сільськогосподарських знань [14]. Щоб виконати поставлені завдання він на засіданні членів товариства від 17 лютого 1897 р. вніс пропозицію щодо проведення засідань не менше одного разу на місяць та закликав до єднання членів навколо щотижневика "Земледелие". Через декілька років В. Тишкевич турбувався про безкоштовне розповсюдження цього журналу серед селян. Насамперед його захопила ідея заснування агрохімічної лабораторії. Для втілення в життя свого задуму він прийняв кардинальне рішення стосовно її створення і ознайомив членів товариства із власною Плісково-Андрушівською дослідною станцією, розробки якої на той час уже були відомі науковій громадськості. З появою хіміка Альфреда Бодри, який очолив станцію, поглиблюються та розширюються сфери наукових дослідницьких тем. Зокрема, продовжується вивчення цукрового буряку [1], значних успіхів було досягнуто в питаннях вивчення культури картоплі, про що А. Бодри ще 9 березня 1892 р. доповів на засіданні КТСГ, чим викликав жваві дискусії на сторінках польськомовного видання "Rolnik i Hodowca" [21].

Завідувач лабораторії З.К. Янушевський здійснив поїздку на дослідні станції Південно-Західного краю, про що доповів на засіданні Відділення землеробства 17 лютого 1897 р. Позитивні враження склались від роботи дослідних станцій у Немерчі та Смілі, а дослідне поле в Умані, на його думку, потребувало покращення своєї роботи. З. Янушевський, відзначаючи заслуги значених вище дослідних станцій перед сільським господарством, висловив жаль, що вони не об'єднані у своїй дослідницькій діяльності. Доповідач висловився за об'єднання станцій для роботи в єдиній системі і за єдиними методиками при Відділенні землеробства Київського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості у вигляді "Об'єднання дослідних станцій і лабораторій Південно-Західного краю" [15]. На засіданні Ради товариства від 8 січня 1898 р. В.С. Тишкевич зробив заяву про влаштування при товаристві агрономічно-хімічної лабораторії. В цій заяві було викладено умови її заснування, а саме, що Товариство бере на себе повне облаштування цієї лабораторії та утримання її працівників. Рада товариства прийняла ухвалу про створення лабораторії і надання під неї приміщення. У наступному році на засіданні Відділення 23 лютого розглядалося питання про діяльність

агрономічно-хімічної лабораторії. У звіті її директора Янушевського було зазначено, що агрономічна лабораторія значною мірою сприяла покращенню землеробства. Зокрема її було доручено з'ясувати вплив селітри та суперфосфату щодо впливу на сільськогосподарські рослини [2]. Крім того, на засіданні обговорювались результати дослідів з очищення стічних вод місцевого цукрового заводу та утилізації лугів шляхом удобрення ними ґрунту за системою Стефана. Досліди довели ефективність цього методу щодо підвищення урожайності цукрового буряку [8]. В цей період також ставилось питання про відкриття ентомологічного відділення при лабораторії [3]. Але вже на засіданні ради товариства від 15 листопада 1903 р. було піднято питання про недостатній рівень ефективності роботи лабораторії. Окрім того, не було вирішено і юридичні питання, адже до кінця не було оформлена передача графом Тишкевичем цієї лабораторії на баланс товариства, що певним чином гальмувало її подальше фінансування з боку товариства [4]. В заяві Тишкевича була одна умова – лабораторія своєю прибутковою діяльністю мала окупити всі витрати графа на створення лабораторії і доки цього не станеться лабораторія мала залишитися у власності Тишкевича. З пояснювального листа, який граф надав товариству, випливало, що власник ставив за мету при передачі лабораторії товариству об'єднання дослідницької роботи невеликих провінційних товариств, що на жаль не сталося. Тому власник вирішив продати лабораторію її завідувачу пану З. Янушевському, а отримані кошти Тишкевич пропонував використовувати як позичковий капітал для купівлі землеробського знаряддя [5]. На жаль, КТСГ так і не спромоглася організувати свою діяльність та фінансові зусилля у створенні власної агрономічної лабораторії. Діяльність графа Тишкевича не обмежувалась лише цим питанням. На засіданнях товариства він неодноразово піднімав проблеми антимонапольної діяльності щодо державної підтримки невеликих цукрових заводів, які знаходились в умовах жорсткої конкуренції з великими акціонерними цукровими компаніями [10]. За ініціатииви графа з 1897 р. при товаристві почало діяти посередницьке бюро, метою діяльності якого було налагодження та допомога у комерційній діяльності членам товариства, зокрема, в звіті цієї структури за 1899 р. вказувалось на значні фінансові успіхи [6].

З 1901 р. основна діяльність Бенедикта Станіславовича була зосереджена в рамках Умансько-Липовецького сільськогосподарського товариства, створеного цього року в м. Умань Київської губернії та очолюване Тадеушем Флорковським. До території, що охоплювала сферу його діяльності, входили Уманський, Липовецький, Таращанський, Звенигородський повіти Київської губернії та Ольгопільський і Гайсинський повіти Подільської губернії. Графа Тишкевича було обрано почесним його членом. Товариство провадило широку оціночно-статистичну та дослідну роботу. Протягом 1905–1907 рр. комісією з аграрно-економічних досліджень території діяльності товариства, здійснено експедицію. З 1912 р. товариство починає проведення систематизованої дослідної роботи за прикладом Київського, Подільського товариств сільського господарства та Всеросійського товариства цукрозаводчиків. Було організовано власну мережу полів для проведення колективних дослідів, головним завданням якої стало вивчення питань: застосування добрив, відбору відповідних до місцевих умов сортів сільськогосподарських рослин, дослідження ефекту від застосування різноманітних агротехнічних прийомів [7]. Результати робіт підтвердили дані мережі дослідних полів Всеросійського това-

риства цукрозаводчиків щодо значення фосфорної кислоти під час удобрення ґрунтів чорноземного типу з його деградаціями, зазначено необхідність розробки питання про удобрення калієм. Порівняльні досліді щодо урожайності різних сортів озимої пшениці, вівса, ячменю та картоплі доводили ефективність використання місцевих сортів та необхідність селекційних напрацювань. Значні результати у рентабельності виробництва простежувалися на прикладі картоплі, яка, за підрахунками спеціалістів товариства, мала в недалекому майбутньому замінити буряк як основну культуру регіону.

Таким чином, Бенедикт Станіславович Тишкевич – поляк за походженням, український учений зробив певний внесок не тільки у діяльність Київського та Умансько-Липовецького товариств сільського господарства, але й в цілому в становлення та розвиток агрономії на українських землях.

1. Бодры А. Сахарная свекловица и ее улучшение посредством рациональной селекции / А. Бодры // Земледелие. – 1899. – №30. – С. 471–476.
2. Деятельность Киевского Общества сельского хозяйства и с.-х. промышленности // Земледелие. – 1899. – №14. – С. 213–215.
3. Деятельность Киевского Общества сельского хозяйства и с.-х. промышленности // Земледелие. – 1899. – №16. – С. 244–246.
4. Деятельность Киевского Общества сельского хозяйства за первую треть 1903 г. // Земледелие. – 1903. – №49. – С. 854–858.
5. Деятельность Киевского Общества сельского хозяйства и с.-х. промышленности // Земледелие. – 1904. – №3. – С. 37–40.
6. Деятельность Киевского Общества сельского хозяйства и с.-х. промышленности // Земледелие. – 1899. – №8. – С. 115–116.
7. Куланский Я. К. Инструкции к постановке коллективных опытов / сост. Я.К. Куланский, под ред. Антона Дионисиевича Яблоновского ; Уманско-Липовецкое сельскохозяйственное общество. Отдел полеводства –

- Умань : тип. "Порядок", 1915. – 24 с. 8. Результаты опытов удобрений почвы сепарационным щелоком, произведенных в Плисково-Андрюшевской опытной агрономической станции графа В. С. Тышкевича // Земледелие. – 1899. – №29. – С. 453–455.
9. Справочные сведения о сельскохозяйственных обществах. Год первый, Ч. I.: Адрес – календарные сведения к весне 1911 г / под. ред. В. В. Морачевского ; ГУЗ и З. Департамент земледелия. – СПб. : тип. В. Ф. Киршбаума, 1911, с. XXXIX, Таб. III.
 10. Тышкевич В. С. О причинах упадка сельскохозяйственных сахарных заводов, тесно связанных с интересами местного землевладения, и о желательных правительственных мерах для их развития (Доклад инженера гр. В. С. Тышкевича – председателя отделения земледелия Киевского общ. Сельск. хозяйства) / гр. В. С. Тышкевич // Земледелие. – 1899. – №13. – С. 190–194.
 11. ЦДІА України у м. Києві. Ф. 442. Канцелярия Киевского, Подольского, Волынского генерал-губернатора. 1832–1914 гг., Оп. 38, Спр. 881 Отчет генерал-губернатора за 1862 г., 1862 г., Арк. 30.
 12. ЦДІА України у м. Києві. Ф. 731 Киевское общество сельского хозяйства. 1888–1918 гг., Оп. 1, Спр. 1. Протоколы заседаний, 1888 г., 24 арк.
 13. Там само. – Арк. 54.
 14. Там само. – Спр. 73, арк. 2–3.
 15. Там само. – Спр. 1. Протоколы заседаний, 1888 г. – Арк. 4–6.
 16. Epszstein Tadeusz Z piórem i paletą. Zainteresowania intelektualne i artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II poł. XIX w. / Tadeusz Epszstein; In-t Historii PAN. – Warszawa: Wyd. Neriton, 2005. – s. 420.
 17. Kijowskie Towarzystwo gospodarstwa i przemysłu wiejskiego // Przegląd Tygodniowy. – 1884. – №36. – S. 17.
 18. Konkurs naukowy o cukrownictwie fundowany przez "Kijów" // Kraj. – 1895. – №16. – S. 24.
 19. Tyszkiewicz Benedykt Dumki czyli prawdziwa powieść. T.1. / Benedykt Tyszkiewicz; do druku podał Sławomir Górzyński. – Warszawa : "DiG", 2006. – s. 6.
 20. Tyszkiewicz Hr. B. Kilka uwag w sprawie oceny nasion buraka cukrowego I o sposobach rozwinięcia u nas prawidłowej jego kultury / przez Hr. B. Tyszkiewicza. – Warszawa: druk Rubieszewskiego I Wrotnowskiego, 1896. – 17 s.
 21. Wydzga Bolesław Nowa metoda analizy, zastosowanej do chemicznej selekcji kartofli. Referat inżyniera chemika Alfreda Baudri, odczytany dnia 9 (21) marca 1892 roku na członków Kijowskiego Towarzystwa Rolniczego / treścił Bolesław Wydzga // Rolnik i Hodowca. – 1892. (T.X.) – №14. – S.164–165.

Надійшла до редколегії 17.02.12